

Egyed Péter

A nemzetállami kérdés a kommunista rezsimek bukása után

A kommunista rezsimek bukása még a jelen kérdése: a mi mindennapjainké is és a társadalomtudományoké is. Nehéz vajúdas ez, különösen Romániában, amivel nagyon is tisztában vannak nemcsak az ún. politikai elemzők, hanem mindazok is, akik nap mint nap olvassák az írott és elektronikus sajtót, hallgatják a politikusok nyilatkozatait, beszélgetnek a politikai jelenségről – és reménykednek, vagy lemondtak a reményről. A tét az, hogy a „régirend” helyett mikor és hogyan alakul ki az „újrend”, a maga emberre szabott jogi- és államberendezkedésével, élhető gazdasági valóságával, folyamatos és beszámítható törvényhozással, jogszolgáltatással. A „régirend” felől a különféle történelmi hagyományokat őrző nemzeti demokráciák, „újrendje” felé mutató erővonalak által meghatározott történelmi és politikai téridőt átmenetnek, tranzíciónak nevezték el, posztkommunizmusnak, amelyben – az immár tíz év alatt – az egykori kommunista elit másodvonala továbbra is a hatalomban maradt, gyakorolta is azt, önátmentő és/vagy legitim utódpartjai pedig ma is jelentős pozíciókkal rendelkeznek. A tranzíció politikai fenomenológiájához tartozik, hogy azt igen sokan válságként érték meg, egyfajta ex-lex állapotként, amelyben társadalmi-közösségi hovatartozásuk is bizonytalanra vált. Az autoriter-teknélyelvű nemzeti retorika hívei számára ez természetesen paradicsomi állapotnak bizonyult, amelyben meg lehetett ragadni a bizonytalan identitású egyedeket, de akár egész társadalmi rétegeket, foglalkozási csoportokat – amelyek egzisztenciális helyzete nemhogy bizonytalanra, hanem fenntarthatatlanná vált –, és vissza lehetett ezeket venni – vagy terelni – az örök nemzetbe.

A nemzeti problematikát azonban meg kell újítani, több irányban is. Az első a politikai-retorikus, a második a filozófiái és a társadalomtudományoké, a harmadik – nem kevésbé fontos – az a társadalmi szükséglet, amely az identitás újrafogalmazását kéri. (Hiszen az emberek számára elképzelhetetlen, hogy a legnagyobb közösséghez valamilyen – akár szimbolikus – formában ne tartozzanak, szerintem még akár a negligálás, elhanyagolás, nemtörődömség vagy a megtagadás formájában is.) De az a trendvonal is megfigyelhető – és különösen a globalizációs kihívásra hivatkozó narratívák képviselői használják ezt az érvet –, hogy a nemzet annyi „bajt” okozott az utóbbi másfél évszázadban, hogy ajánlatos a nagy diskurzusokat a civilizációs értékekre alapozni. Nem kell különösképpen bizonygatni tehát, hogy a nemzet nemcsak történelmi vagy elméleti-teoretikus kérdés, hanem igenis a gyakorlati ész, a praktikus választások problémája: tartozni akarunk-e valahogyan valahova és hogyan, milyen erős kötődéssel és hatásvonallal?! Akarunk-e a legnagyobb közösségbe tartozni, és azt milyen államisággal kapcsoljuk össze?

Az elektronikus korszak és az információs társadalom – egy bizonyos szinten – képes megvalósítani a kultúrnemzetet, s a harmadik millennium identitásválasztásaiban az opciók számos formája lehetséges, a hova- és odatartozás-választás mentális stratégiájának számos lehetősége van. De a posztkommunista államok tevételesen is befolyásolták ezt a választhatóságot, avagy az opciók újrafogalmazását, mikor a más

államok területén élő népcsoportoknak-nemzeti kisebbségeknek a kettős állampolgárságát biztosították (horvát, lengyel példa). (A Románia–Moldova reláció, illetve a magyar státustörvény itt külön elemzést igényelne.) Jóllehet igen tanulságos annak a jelenségrajza, ahogyan a polgárok talpukkal, eszükkel, szívükkel, számításaikkal szavaznak nemzeti hovatartozásuk felől, ahogyan hitszerűen szimbolikusan, örökletesen, véletlenszerűen vagy adottságként viszonyulnak ehhez, ahogyan „a szent nagycsaládhoz” kötődnek valamilyen automatizmus révén.¹ Azonban e fenomenológiai nemzet felől mi továbbra is el kell hogy jussunk valamilyen posztmodern vagy a második modernitáshoz tartozó nemzetfogalomhoz. (Itt szeretnék figyelmeztetni arra, hogy a szemléleti-terminológiai kérdések igen összetettek. A Romániai Magyar Évkönyv 2000 számára írott tanulmányomban – A magyar nemzet mai körvonalai – egyfajta statisztikai-demográfiai-nyelvi realitásokon alapuló nemzetfogalmat használtam,² a mai magyar akadémiai kánonoknak megfelelően, amelyben igen fontos a történészek által előszeretettel használt a magyar nemzet szállásterülete fogalom, amely a magyar jelenkori nemzetstratégiai elképzeléseknek instrumentálisan-operacionálisan megfelel. Ez a fajta szemlélet és fogalomhasználat szinte kizárja a másikat, a filozófiai-társadalomelméleti megközelítést és fogalomtárat. Talán ezt a dolgot nem vette figyelembe kritikusom, Bárdi Nándor, amikor szememre vetette, hogy a három legjelentősebb jelenkori magyar teoretikus – a Kis János, a Molnár Gusztáv és a Tamás Gáspár Miklós – nemzetfogalmát egyszerűen negligálom.³ De a helyzet inkább az, hogy a két fogalomrendszer nem elegyíthető. Ám vannak itt más, nem kevésbé érdekes akcidienciák is: egy utóbbi interjújában, amelyben meredeken a nemzetállam utilitárius racionalitása mellett érvel, Tamás Gáspár Miklós jelzi, hogy romániai magyar partnerei – romániai tapasztalataik alapján és nyilván tévesen – a nemzetállamot az etnokratikus állammal azonosítják.⁴ (A román állam azonban a 20. század egész folyamán etnokratikus ideológiát használt, és etnokratikus államként viselkedett. Ennek Claude Karnoouh szentelt nem egy tanulmányt.⁵)

Úgy vélem, teoretikus elemzéseinkben nekünk továbbra is egy olyan nemzetfogalomból kell kiindulnunk, amely számot vet a kelet-közép-európai térség realitásaival, hogy ne legyünk doktrinerek, s hogy történelmi szinopszisaiban is kezelhető nemzetfogalomhoz jussunk. Gondolom, ennek a kritériumnak Bibó István A kelet-európai kisállamok nyomorúsága című híres tanulmányában kifejtett koncepciója felel meg a leginkább. Itt most nyilván nem mehetek bele annak a jelzésébe, hogy mely és milyen pontokon bírálható Bibó István történelmi nemzetfogalma, a fontos az, hogy milyen – máig mutató – belső problematikája van: „A nemzet modern gondolata par excellence politikai fogalom: kiindulópontja egy állami keret, melyet a nép a demokratizált nemzeti tömegérzelmek erejével birtokba akar venni és a magáénak akar tudni. Míg azonban a 19. század elején ezek a tendenciák meglehetősen igazodtak a történelmi államkeretekhez, és csak a följük épült gyökértelen államszervezeteket (Habsburgok birodalma, oszmán birodalom stb.) igyekeztek lerázni magukról, addig a nyelvi nacionalizmus megjelenése folytán az összes itteni nemzetek kezdtek számot vetni a maguk helyzetével a nyelvi erőviszonyok szempontjából is: azok a nemzetek, amelyeknek történelmi határa mellett nyelvrokonok éltek, vagy melyeknek már nem is voltak történelmi határai, kitűzték az összes nyelvtársak egyesítésének programját; azok pedig, melyeknek történelmi területén másnyelvűek éltek, kitűzték az egynyelvű nemzeti állam programját. Mindkét törekvésnek egy volt a lényege: etnikai

tényezőkkel alátámasztani a politikai lét bizonytalanságát.”⁶ (Kiemelés tőlem – E.P.) Bibónak ezt a kissé talányos konklúzióját talán úgy tudjuk feloldani, hogyha az etnikai tényezőt egy politikailag meglehetősen excedens elemként kezeljük egy olyan állapothoz képest, amelyben nem volt az. A továbbiakban a szerző azonban hangsúlyozza, hogy „nem a nyelvészeti tényezők”, hanem „A nemzeteket itt is, mint mindenütt, politikai tényezők hozták létre”. A kelet-közép-európai nemzetek túlnyomó részének „a történelem hosszú évszázadain keresztül megvolt a maga állami vagy félig állami szervezete és sajátos politikai tudata”. Bibó hangsúlyozza, hogy a különböző államalakulatok vagy határok közötti hányódás, valamint más történelmi élmények is hozzájárulnak a nemzet kialakulásához. A nemzet persze a helyhez, „lokalitáshoz” kötött, a nemzeteknek – itt – úgyszólván kialakulásuktól kezdve közös öröksége(ük) az ádáz határviták is. A nemzetmátrix tartalma tehát: hely-helyzet, politikai formáció, egymásba játszó történelmi-nyelvi-pszichológiai tényezők, ádáz nemzetköziség (majd pedig – erre később utalunk – nemzetállami nacionalizmus); vajon mondhatjuk-e, hogy mi itt kikerültünk a nemzet eme genuin politikai realitásából?! A nemzetek vagy nemzetrészek sokszoros politikai-jogi meghatározottsága a viszonylag stabil összeurópai egyensúlyba betagolódva mozdulatlanosságra kárhuztatja őket, ez pedig nem mindig előnyös. De Bibó említést tesz kevésbé meghatározott nemzetekről is (szlovákok, lettek, észtek, albánok), amelyek mintha éppen mostanság bizonyítanak vigurozításukat, s lehet, hogy Nagy-Albánia is létrejön végül mint egy sajátos posztmodern törzsszövetség...

Hangsúlyozzuk tehát, hogy Bibó definíciója korántsem skolasztikus meghatározás, hanem inkább problémacsomag, amely jelentős aktualitást és módszertani értéket biztosít neki. A nyelvi probléma ma is uralja Európát – ha nem is mindig etnikai, de valamilyen kulturális sokszínűséget kívánó redivivus munkál ebben –, s jelentős biztató fejlemény, hogy az európai jogalkotás – a Bibónak oly kedves jogi nemzetköziség eszméjének megfelelően – ezen a téren mintegy megelőzni látszik a politikai konfliktusokat. (Kolozsvár ilyen értelemben nagyon messze van Európától.)

Amikor azonban azt hangsúlyozzák, hogy a nemzet manapság hangsúlyosabban a legnagyobb közösség választhatóságának vagy megválasztásának a kérdése, akkor azt sem szabad elfelednünk, hogy az, aki emígy új identitást választana, két világbirodalom (bukásának) az örököse. Immár a művelt köztudatban is elterjedt az a nézet – Ryszard Kapuściński és Umberto Eco is nemegyszer hivatkozott erre –, hogy a birodalmak összeomlása évszázados rengésfolyamatokat von maga után. Az egyik ilyen rengésfolyamat az osztrák–magyar kettős monarchia bukása volt, amelyhez a magyar államiság kérdése is kapcsolódott. Manapság ismét terjedőben vannak azok a nézetek, amelyek szerint a Habsburgok „dunai birodalma” egyféle modernizációs folyamatot képviselt a térségben – ezt az álláspontot főleg történészek képviselik, mint ahogy a kommunizmus is (!) modernizációs folyamat volt.⁷ Bibó István azonban „végzetesnek” nevezte a Habsburgok államalakulatát, elsősorban azért, mert semmilyen államrezonnal nem tudta a térség etnikai valóságát kitölteni, másodsorban – s az előbbi következtében – nem tudott föderációvá átalakulni. A Szovjetunió és a kommunista világrendszer összeomlása többszörösen rétegezzhető nyílt kérdés. Az egyes szegmensek: a) az Orosz Föderáció belső problematikája; b) a Független Államok Közösségének valósága és lehetőségei; c) a kettő betagolódása a világpolitikába. Ide sorolható az ún. kommunista örökség politikai-

társadalompszichológiai problematikája – hazugság, félelem, hiány, erőszak, nacionalizmus –, az öt fék, valamint az a nemzedékeket sújtó másfajta biológiai örökség – relatív alultápláltság, stressz, Csernobil –, amiről az orvosok értekeznek. Erre nem térek ki, mert többször is írtam róla.⁸

A nemzet mai problematikáját azonban nemcsak az effajta örökségek, hanem a globalizációs kihívások, stratégiai-cselekvési prioritások felől is meg kell közelítenünk. A történész Glatz Ferenc szerint a nemzetek valóban integrációk, a kis nemzetek valósága ma azonban főleg az őket érintő kihívások, amelyek a tudományos-technológiai forradalomból származnak, az ipari forradalomra épülő „vaskorszak”, tulajdonképpen a 19. század első felének strukturális rendszere most lévén lebomlóban. Ezek a kihívások a következők: a termelés szerkezetének a megszervezése, a hálózati rendszerekre alapozódó újfajta adminisztrációk kiépítése, a kommunikációs kultúra „installációja”, avagy az új lingua franca rendszerhez fűződő helyes viszony, a kompetitív szellemi teljesítmény, a helyes politikai választások (amelyek a megfelelően képzett és orientált elitekhez kapcsolódnak), a jövő gyakorlati alternatívákra való leképezése – avagy mondhatjuk a mi örökségünkre és itteni helyzetünkre vonatkoztatva: jelenünk optimális felszámolása, a kulturális és politikai elitek közötti helyes munkamegosztás, valamint a nyilvánosság, közélet, tudomány, kultúra és politika rendszerösszefüggéseinek a megteremtése.⁹ (Ha össze akarjuk foglalni, nyilván itt a nemzetnek egy tudásalapú átszervezéséről van szó, egy kismemzeti, második modernizációról.)

Csak ezeknek a kérdéseknek a megfogalmazása nyomán, a problémacsomagok jelzése után tartom módszertanilag helyesnek a klasszikus kérdés artikulálását: a nemzetállamok jövőjéről. Mai eurostandard felvetésekben ez korlátozott szuverenitás, integráció és regionalizmus, dezintegráció és reintegráció. Ebben az összefüggésben – bármennyire megdöbbenőnek tűnjék is – a nemzeti kérdés sokat idézett nagy klasszikusainak: Benedict Andersonnak, Ernest Gellnernek, Eric Hobsbawm-nak, Isaiah Berlinnek és másoknak a nézeteit vagy a nagy vitáknak és levélváltásoknak a tanulságait – François Furet és Ernst Nolte az egyik példa – csupán történeti és teoretikus értékűnek tarthatjuk. (Egyébként Berlin hangsúlyozza is, hogy ők bizonyos tanulságok felől – üzennek.) Az a korszak, amelyről ezek a nézetek szólnak, már nem az a korszak, amelyben élünk – és ezt nem valami millenáris pátoz mondhatja velem, hanem a célrendszerek és a kihívások minőségi mássága. A mozgásszabadság mint a modernitást jellemző alapvető szabadságjog ugyan soha nem fog elavulni, a hálózati szinkronkapcsolatokkal összefüggésben viszont szerepe más értékdimenzióba kerül, mint ahogy személyességünket, a jelenlétet is kiváltja a teljes jogi értékű digitalizált elektronikus aláírás és az in vitro nemzés.

A hagyományos nemzetállami problematika azonban nem szűnt meg, csak átalakulóban van. A monizmus és pluralizmus mindig is megmarad filozófiai elvnek és emberi gondolati modellnek, opciónak a választható legnagyobb közösség, nyelv és kultúra, az azt képviselő állam, valamint a terület vonatkozásában. Az etnikailag-lingvisztikailag homogén nemzet, valamint állama, azaz a nemzetállam egy matematikailag is igen jól leképezhető alakzat, amelynek kulcsa egyféle egységesség, egyfajta transzparens közösségi princípium. Ebben mindenki mindenkit ért elvileg, a hatalmi, az uralkodó elit pedig konszenzuálisan képviselheti a közös akaratot. A nemzet az a tekintély, amely előtt mindenkinek meg kell hajolnia. Gondolom, e kissé

kiélezett megfogalmazásból kitűnik ennek a koncepciónak az emfatikus, mindenki által közérthető és könnyen felfogható vonzereje – amit talán meg sem kell „érteni”, egyszerűen van – az egy erő, egy akarat. Ezzel szemben a soknemzetiségű állam szemléleti problémát is jelent: fajok, etnikumok, nyelvek, vallások, hagyományok, kultúrák, meggyőzések, szokások és jogszokások, történelmi örökségek sokaságát összerendezni, a specifikus intézményeket létrehozni, fenntartani és működtetni politikailag-gazdaságilag is sokkal bonyolultabb dolog, mint a közös akaratra, lelkeségre és konvergencia szolidaritásra hivatkozni.¹⁰ feltételezi, hogy a társadalmi együttélést az igazságosság, méltányosság és törvényesség elveire alapozzuk – továbbra is, mely elvek oly régiak, mint az athéni demokrácia. (Korunk olyan jelentős gondolkodói, mint Norberto Bobbio vagy John Rawls, magától értetődő természetességgel helyezik a fenti princípiumokat – újra – minden társadalomfilozófiai gondolkodás középpontjába.) Az alapelvek összefüggésében a nemzeti princípium mindig is két dolgot kellett hogy jelentsen: az egyik a nemzet külső és belső értékeinek, azaz a létrehozott és mások által is elismert értékeknek a tudatos és kritikus értelmezése, a velük való élés – Adam Michnik és Isaiah Berlin egyaránt hangsúlyozták ennek a mozzanatnak az elismerését és fontosságát a kommunizmus bukása után –, másfelől egyfajta egészséges és tudatos önkorlátozás, civil tulajdonság vagy – fogalmazzunk erőteljesebben – a civilizált társadalmak reflexe, tulajdonsága.¹¹ Ennek párosulnia kell azzal az elvvel, amely Kelet-Közép-Európában kevésbé otthonos, avagy helyesebben azzal a meggyőzéssel és magatartással, amely az együttműködés hajlamát és kultúráját, művelését és szokását jelenti. A konszenzusra való törekvés, a konszenzuskeresés kultúráját – amely természetesen nem zárja ki az önaffirmációt, de sajátosan beilleszti – mint alapvető demokratikus reflexet inkább ismerik azok, akik Nyugaton, Északon vagy akár Dél-Európában éltek. A hodie mihi, cras tibi – ma nekem, holnap neked – klasszikus elve demokratikus értelmezésben azt jelenti, hogy ha ma hanyagságom és oda nem figyelésem miatt – a tudatos ártó szándék persze ki van zárva – neked történik bajod, akkor holnap fátumszerűen fog engem elérni ugyanaz. Szabad létem társadalmi feltételeinek fenntartása alapvető demokratikus reflex, de ha akarjuk, lehet önző individuális érdek is, a fő az, hogy meglegyen, és működjék. Azt hiszem, hogy ha a „nemzeti elkötelezettség”, valamint más ehhez hasonló – immár eléggé kiüresített és egy populistá retorika számára fenntartott fogalmakat nem töltjük fel vagy nem párosítjuk a „nemzeti felelősség” fentebbiekben értelmezett és szigorúan egyénre szabott meggyőződéssel, akkor a nemzeti-nemzetállami problematika is egy érdekes elméleti perspektíva (játék!) marad csupán. Másfelől a különböző civil szervezetek, NGO-k tevékenysége, amely az utóbbi évtizedekben Kelet-Európában kibontakozott, célja az együttműködési kultúra kifejlesztése lévén, igenis hasznos, fontos és nélkülözhetetlen eljárásnak bizonyult, még akkor is, ha bizonyos esetekben az olyan szlogenek, mint a másság megismerése, elismerése és tisztelete egyrészt nem szakadtak el túlzottan az ismerős internacionalista kultúra fogalmi formáitól, másrészt meg a formális jóemberesség irányába mozdultak el, holott éppen az ún. interaktív és tranzaktív megismerés vonzó tevékenységi formáit kellett volna meghonosítaniuk. Végül pedig az ilyenfajta civil szerveződési formákra a végső csapást a szinte kulturális ideológiává nemesített multikulturalizmus jelentette, amelyet a román nemzetállam igen jó eszköznek tartott az egyes műveltségek további perifériára szorítására és elhallgattatására.¹²

Sajnos dogmaként kell elfogadnunk, hogy a modern nemzetállam együtt született a nacionalizmussal, kölcsönösen megtermékenyítették és alkalmasint – két világháborús kísérlet erejéig is – egzaltálták egymást, persze nem feledkezünk meg a nagy nyitányról, a francia–porosz háborúról. A modern korban másról, mint politikai nemzetéről beszélni értelmetlenség, hangsúlyozza a francia forradalomról szóló híres összefoglalásában Lord John Emerich Edward Delberg Acton, és az államnak igenis genetikus szerepe van a modern értelemben felfogott (politikai) nemzettel kapcsolatban: „Csak az állam által létrehozott nemzet az, amellyel szemben politikai kötelezettségeink vannak, s ezért ez az egyetlen, amelynek politikai jogai lehetnek. A svájciak etnikailag franciák, olaszok vagy németek; de egyetlen nemzetnek sincs követelése velük szemben, csak a tisztán politikai értelemben vett nemzetnek: Svájcnak.”¹³ Hegeli fogalmi tisztaságú és mintázatú logikájában a nemes Lord nem tévedett: ha egyetlenegy esetben (a tiszta vagy a különös) a nemzet állam lett, avagy az állam nemzet – mint politikum –, akkor, ha nem egyéb, ez volt „az európai társadalomfejlődés értelme” – Bibó István halhatatlan kifejezésével. A fogalom maga: egyszeri, egyetlen és örök. Lord Acton hangsúlyozza, hogy vannak a politikai nemzet státusára alkalmasabb népek vagy fajok, de ez történelmi kérdés. Az államnak azon kell lennie – és ebben a hatalom minden szervének része van („a birodalmi parlament hatalmát éppoly féltékenyen kell vigyázni, mint a koronáét, és sok funkcióját a tartományi diétáknak, valamint a helyi hatóságok lefelé épülő szervezetének kell átvennie”) –, hogy a különböző civilizatorikus fokon leledző törzsek, fajok, népecskék, népek – inflexió – mintegy minőségi tényezőkké válva belenőjenek a politikai nemzetbe, behajoljanak, ha úgy tetszik, s így az egész összehajol, miben? Valami meghatározott minőségben: „Az államban a nemzeti hovatartozás azért olyan fontos, mert az a politika minőségének alapja. Egy nemzet alkata döntő mértékben meghatározza az állam formáját és vitalitását. Bizonyos politikai habitusok és eszmék meghatározott nemzetekre jellemzőek, és a nemzeti történelem során fokozatosan átalakulnak.” A politikai nemzet sajátos magyar változatának koncepcióját kidolgozó liberális és konzervatív teoretikusok, politikusok és államférfiak persze jobban ismerték Burke, mint Acton műveit, mindazonáltal – a különböző máig ható alapos tévhitekkel ellentétben – a politikai nemzet koncepciója egyáltalán nem magyar találmány, az viszont aztán sajátos magyar probléma lett – s e ponton immár inkább a történészek elemzései kompetensek –, hogy a nemzetiségek („miért?” – „miért nem?”) akartak a politikai nemzetbe – a magyarba – behajolni.

Lord Acton rendkívül éles elemzései szerint a nacionalizmus mint a modern nemzetállamot kísérő fejlemény szinte kikerülhetetlen, mivel az „alapítók”, akik a közösség minden jogát maguknak vindikálják, megfedkeznek arról, hogy ők állam, és elkövetnek egy materiális hibát (azáltal, hogy az anyagi és erőforrásokból, a jogból, a döntésekből kizárják a többieket); ugyanakkor egy gondolkodásbeli, logikai hibát is elkövetnek, azzal, hogy szerepüket annak extenzivitásában – az állami élet minden szintjére és szegmensére – kiterjesztik, holott itt valóban csakis intenzióról, az állam lényegéről, azaz politikai vitalitásáról lenne szó. „A nemzeti jogok legnagyobb ellensége a nacionalizmus modern elmélete. Azáltal, hogy az államot teoretikusan azonosítják a nemzettel, az ugyanezen határok között élő többi nációt gyakorlatilag alávetett helyzetbe kényszerítik. Lehetetlenné teszik, hogy az államalkotó, uralkodó nemzettel egyenlőek legyenek, mert abban a pillanatban az állam megszűnne nemzeti

lenni, s ez létének értelmét kérdőjelezné meg. Ezért attól függően, hogy az a csoport, amelyik a közösség minden jogát magának vindikálja, a civilizáció és a humanitás milyen fokán áll, az alávetett fajokat kipusztítja, szolgátságba hajtja, törvényen kívül helyezi vagy függőségbe taszítja.” Ha van megoldás erre az áthidalhatatlan problémára és meghaladhatatlan dilemmára, akkor az az, hogy maga az államalkotó nemzet „sem áll meg”, hanem – immár az állami eszközök birtokában, amelyek mintegy megsokszorozzák erejét – tovább kíván fejlődni.

Egy híres interjújában – és mintegy Bibó Istvánnal egybehangozva – Isaiiah Berlin azt mondja, hogy a hatalom a nemzetállamokat megelőző korokban bizonyos értelemben civilizáltabb volt, mint a zűrzavaros 19., majd a tömegirtással terhelt 20. században. Van tehát valamilyen pozitív korreláció a nemzetállami ideológia (nacionalizmus) és az azt képviselő hatalom természete között. Az egység kizárja, nem értheti meg a sokaságot. Ezt a sokasági, sokszerűségi, pluralisztikus eszmét, logikai modellt államspecifikusan vissza kellene tehát venni a nemzetről szóló gyakorlati gondolkodásba, valamint az állampolgári, jogkövető magatartásba. (Ilyen értelemben a „másodrendű állampolgárságról” szóló közbeszéd a valósággá változó rémálom.) Természetesen azt sem lehet kizárni, hogy egyesek vagy akár igen sokan arra az álláspontra helyezkednek, hogy igazuk volt azoknak a gondolkodóknak és teoretikusoknak, akik – s ez nagyon is gyakorlati, lehetséges álláspont – szerint a nemzeti eszme már eddig is túl sok kárt okozott, semhogy valami továbbit lehetne és szabadna kezdeni vele.¹⁴ Le kell tehát mondani róla, s legfeljebb valamilyen laza kulturális identitásesszémevel helyettesíteni.

Visszatérve tanulmányom kezdeti gondolataimhoz: a nemzeti-nemzetállami kérdés teljes spektrumának a megváltozásához egy új korszak perspektívájában – amelynek középponti tartalmát a kettős örökség, illetve globalizációs kihívás terminusaival határoztam meg – szembe kell néznünk legalábbis három fontos aspektussal, amelyek az európai nemzetállami gondolatot behatárolják és kijelzik:

1. (Továbbra is) elválik Észak-, illetve Nyugat-Európa nemzetállami realitása a Keletétől. Ha Ernest Gellner szerint – s ebben azért egyetérthetünk vele – „Ezt a viszonylag szelidebb helyzetet Nyugat-Európa legtöbb részén bizonyos mértékig már sikerült elérni (még ha persze vannak is kivételek, gondoljunk Ulsterra vagy a Baszkföldre). Jelenleg nem valószínű, hogy olyan helyzet alakulna ki, amelyben nyugat-európai országok területi kérdések kapcsán háborús konfliktusba bonyolódnának egymással. Mintha olyan rend közeledne, amelyet a föderalizmus és a kantonizáció kifejezésekkel írhatunk le; amíg valamennyi nagyobb kultúra mintegy folytonosságának alapjaként rendelkezik hazai bázisával, addig sem teljes függetlenséget nem kell követelnie magának, sem az etnikai és politikai határok teljes konvergenciájáért nem kell szót emelnie. Ez legalábbis kívánatos végállapota volna annak a fejlődésnek, amely az industrializáció jegyében átformálta a kultúra és a politikum viszonyát. Vihar utáni viszonylagos szélcsend ez.” A nyugat-európai nemzetállami kérdés nyugvópontra jutott, a keleti azért még nem.

Az (európai Közép-)Kelet kérdése a mesterséges államalakulatok szétesése nyomán létrejött új problémarendszer (a minta itt Csehszlovákia, illetve Jugoszlávia, mely államalakulatot még mértékadó NDK-s atlaszok sem említettek soha Jugoszlávia Szocialista Föderatív Köztársaságként) immár a nagy európai tabunak számító területi újrendezések problémáját vetette fel mint a nemzetállami kérdés Achilles-inát. Az

etnikai, „tisztá” határok megvonása itt is mindig olyan lehetetlen volt, mint mondjuk Egyiptom és Szudán, valamint Etiópia, Szomália és Eritrea vonatkozásában. A törzsi határok pedig voltaképpen nem lehetnek politikai határok, Albánián belül is van egy jelentős civilizációs-kulturális határ az észak- és délalbán törzsek között. Az olasz médiában igencsak jól látszott, hogy az albánok a maguk államának és annak határainak is „spiritualizáló” voltak: fegyverekkel, motoros bárkákkal és egyéb szállítóeszközökkel.

A kelet-európai nemzetállamok egy részének végső, tiszta formakialakulását voltaképpen csak a kisebbségi problémák akadályozták meg, elsősorban a magyar kérdés. A kisebbségi kérdés azonban igen összetett problematika,¹⁶ rétegszerűen: a) maguknak a kisebbségeknek, egzisztenciális fennmaradásuknak „belső” kérdése; b) a kisebbség és az anyanemzet (többség) kérdése; c) kisebbség és a politikai nemzet kapcsolatának problémája (többség) – ilyen értelemben a kisebbség kétszeresen az; d) két szomszédos ország kérdése; e) az anyaország európai külpolitikai viszonyrendszerének a kérdése; f) az „utódállam” európai külpolitikai viszonyrendszerének a kérdése; g) az európai jogrend alapjául szolgáló princípiumok: a határok sérthetlenségének és megváltoztathatatlanságának a problémája;¹⁷ h) globális összefüggések – azaz az Egyesült Államok szerepének a kérdése Európa-politikai összefüggésekben (döntéshozó – Kongresszus és végrehajtó szervek – State Departament). (Az európai uniós szervezetek és intézmények – Európa Parlament, Európa Tanács, EBESZ – sajátos kisebbségpolitikai szerepét megítélni – úgy vélem – nincs még kellő történelmi perspektíva.) A fentiek fényében két következtetés minden különösebb analízis nélkül is adódik: tekintettel arra, hogy itt a faktorok sokaságáról van szó, amelyek igen erős korrelációs összefüggésekben vannak: 1) a kisebbségek helyzetét, státusát célzó bármilyen változtatási törekvés hihetetlenül lassú politikai mozgást eredményez, hiszen egy egész hálózati rendszernek, politikai mezőnek kell meg- és végigmozdulnia; 2) politikailag mindig is kedvező, hálás helyzetben vannak az utódállamok, mert az európai status quóra való bármely hivatkozás (határkérdések) a legerősebb faktorok és érvek felől prezentálja a kisebbségi kérdést az európai külpolitikában. Nem létezhetik olyan politikus, aki kihagyhatná ezt a mérhetetlenül hálás, mindig instrumentalizálható helyzetet. A kérdés „internacionalista” megközelítésmódja persze más volt: a román és a magyar elvtársak egykoron nagyon is egyetértettek abban, hogy a román és a magyar nép barátságának az útjában voltaképpen csak a magyar kisebbség áll.¹⁸

A kisebbségi kérdés felvetése azonban az európai jogrendben megváltozott, s – ez ismét az európai politika „különössége” – elsősorban az új bevándorlóknak, főleg a törököknek és a kurdoknak köszönhetően, akik harcos radikalizmusukkal, például az ausztriai magyar és horvát (békés) kisebbségeknek „vívták” ki azokat az őshonos kisebbségi jogokat – nyilván közvetett módra gondolok –, amelynek következtében és soha nem látott módon alkotmányos jogszabályban és persze azonnal, gyakorlatilag is rögzítették pozitíve diszkriminált státusukat. Az ausztriai magyar kisebbség nem is nagyon akarta, de nem is nagyon tudta volna megszerezni ezt a státust, az osztrák kormányzati politikai nem is nagyon akarta ezt neki megadni. (De – s itt igazolódik az Európa-politika igen lényeges felismerése, hogy itt tudniillik egyetlen geopolitikai probléma van, az pedig Törökország.) Ugyanúgy, ahogyan az ausztriai magyarok államjogi státusba kerültek, kerülnek magyar nemzetpolgári státusba az utódállamok

magyarjai, már akik emellett optálnak. Mindez megint arra figyelmeztet, hogy az európai jogrend alakulása megelőzheti a politikát vagy a nemzetállami realitásokat. Az európai integrációnak nincs alternatívája, erre figyelmeztetnek az egészségügyi-biológiai, természeti kihívások, Kelet-Európa szempontjából pedig valószínűleg a három hullámban kirobbant (s a történelmi scenáriók szempontjából abszolúte nem szükségszerű) mézárások, amelyek a 17. századi európai vallásháborúk mintájára mutatták a végső határt.

2. Egy kiváló tanulmányában Miklósi Zoltán figyelmeztetett arra – s gondolatmenetével párhuzamos érvelése –, hogy a „nemzeti”, „civil társadalmi” és „politikai fogalomtár” konnotációinak szétválasztása és megváltoztatása a rendszerváltás gondolati és valóságos lényegét fejezte ki.¹⁹ Azaz – a politikai opciókon, ideológiák, platformok és politikai értékek választásán túl – az emberek fogalom- és szóhasználata, a jelentéstulajdonítás a politikai fenomenológia szempontjainak megfelelően gondolkodásmódjukat, illetve annak megváltozását jelzi. A kommunista módon felfogott politika nyűgét lezáró nemzeti gondolat ilyen értelemben nemcsak nemzeti gondolat, hanem történelmi korszakhatár és politikai többlet, hiszen azok a politikai realitások, amelyekre egy akármilyen, de gyakorlatias nemzeti gondolatot alapozni lehet, csak a rendszerváltást lezáró gazdasági és politikai stabilizáció, valamint a Magyarország számára legfontosabb Európa- és külpolitikai változás, az elnyert NATO-tagság nyomán jelentkeztek.

3. A tiszta jelenkor és annak a nemzetproblematikát érintő praktikus kihívásai persze messzemenően nem jelentik azt, hogy a nemzet történelmi problematikáját tekintve a viták lezárultak volna, hogy ne lennének megfontolandó elméleti-filozófiai újabb felvetések, ellenkezőleg.²⁰ Tamás Gáspár Miklós 1999-ben megjelent kétkötetes munkájának gyakorlatilag a felét, az egész első kötetet a nemzeti kérdés–nacionalizmus s a kettő fogalmi holdudvarának szentelte. Számos igen eredeti megállapítása van, amellyel természetesen vitatkozni lehet. Ilyen például az, hogy a nemzet sokban a politikai választójoggal rendelkező s ezt a jogot nyilván gyakorló állampolgárok élményközösségéből is ered. A nemzeti érzést olyasvalaminek tekinti, amely többé-kevésbé folytatása a régi típusú etnikai tudatnak stb., hiszen éppen e többé-kevésbé vezet a véres nacionalizmushoz, mely a maga módján igazából azért elvetendő, mert megszünteti az erkölcsi korlátokat. Tamás Gáspár Miklós koncepciójának nem is annyira rejtett alapja az állampolgár fogalmából eredeztethető, ez nála ugyancsak tudatos résztvevője az állami életnek, tisztában van a közjával, magatartása elszántan normatív, egyszóval republikánus. Emelkedett eszmény, lehet, hogy nem is lenne szabad erről lemondani. Mit tegyünk azonban, ha például Kelet-Európában mégis a választópolgárok igen gyakran nem, igen gyakran meg összevissza választanak – a „talpukkal szavaznak” –, még azt sem akarják belátni, hogy legönzőbb egyéni cselekvéseiket sem szabadna a közjóra vonatkozás nélkül elképzelni, relative alultápláltak, és nem olvasnak?! És persze a nemzeti küzdelmeiket tovább folytatják, retroaktíve, a múltban, a szimbolikus szférában.

A filozófiai-történelmi nemzetproblematikára visszatérve: van Tamás Gáspár Miklósnak egy tanulmánya, amelyben sem többet, sem kevesebbet nem állít, mint hogy a modern nemzetkoncepció Kant (és Fichte) felvilágosodás kori filozófiai utópiája, azazhogy a felvilágosodás univerzalisztikus embereszményét, ha globálisan nem is, de a szellemi lényegükhöz jutott nemzetekben talán meg lehet valósítani.²¹ Ez

bizony egy nagyon szép felvetés, amely mindig is oly drága volt ez európai filozófus elméknek. (De például – erről nemegyszer írtam – a latin-amerikai híres felszabadulás-filozófia egyszerűen a [fehér, európai] imperializmus kifejeződésének tartja.) Ebben az érvelésben is azt figyeljük meg, hogy Tamás Gáspár Miklós számos argumentuma terminusok (pl. a vendégbarátság) konnotációi teljes megváltoztatásán alapul. (Nem feladatom itt most eldönteni, hogy milyen érvényességgel.) Mégis el kell gondolkodnunk azon, vajon Kelet-Európa számos problémája valóban nem abból adódott-e, hogy amint Larry Wolf állítja egy agyonidézett sikerkönyvében, a fölvilágosodás Kelet-Európában kudarcot vallott?!²² (Politikai értelemben legalábbis.) Tehát: a nemzet virtuális alanyai, a fölvilágosult fők és rendek, a nemesi és népi értelmiség nem értették meg kulturális valóságukat és szükségleteiket, vagy sajátosan félreértették, s a hamis eredetmítoszokkal (nyilván szépirodalmi formákban) olyan etnikai méreggel oltották be a gondolkozást, amelyet később nem lehetett extirpálni.

A nemzetállamok jövője, a nemzetállam és a jövő című diskurzus, avagy fejtegetés a szükségszerű és továbbra is korszerű reménnyel szokott zárulni. Nemzeti megbékélés, a határok spiritualizálása, föderalizáció, európai charták és kódexek, eurorégiók. Hasonlóképpen vélekedik Gellner, Berlin és egy nagy ívű tanulmányában a magyar történész, Kosáry Domokos is: a nagy program, a nemzeti államok újabb modernizációja, a humanitárius államok egy Egyesült Európa, a nagy Haza keretében, Aranykor? Nem, egy feltétel- és lehetőségrendszer, éspedig a nemzet újraszerveződésére, arra, hogy megtalálja új politikai, mentalitásbeli, erkölcsi formáját. Bibó István 1948-ban ezt írta: „A baj [...] az, hogy a közösségi magatartásformák, szokások, fegyelem terén, ahol az asszimiláció igazában lezajlik, a magyarság ma egyike Európa leginkább profiltalan, illetőleg az utóbbi száz évben formáját veszített közösségeinek.” Azok a problémák, amelyekre egy kitűnő, a bibói gondolatra építő tanulmányában Radnóti Sándor²³ célzott, mára már megszűntek: lehet őszintének lenni, a problémákat ki lehet mondani, ezt a magyar társadalmat már nem a némaság és a félelem „tartja össze”. Az „örökségek” számos eleme azonban megvan, mint ahogy a kihívások is megvannak, mint ahogy az esélyek is, az új formának megfelelni.

JEGYZETEK

1. Csepeli György: Szimbólumok a nemzeti ideológia tudáskészletében. Regio 1992. 2. 3–19. Íme két példa arra, hogy mennyire bizonytalan, ugyanakkor jelentéses a nemzet megközelítése a nemzeti sajátosságok felől: „A románoknál a nemzeti sajátosság döntő vonás: a román ember nem képes elviselni túl nagy adag nyers igazságot.” „A valóság a román embert ingerlékennyé teszi. Híres asszimilációs képessége tulajdonképpen az identitás hiányával határos...” Bizonytalanság: „A szatíra és a pamflet megmenthetne bennünket. Ha eleget ostorozzuk magunkat, a következő nemzedékek talán magukhoz térhetnek.” (Mihai Gălăbeanu: Nemzeti és bűnvádi sajátosság. Korunk 2000. 11. 82.) „... egy szerintem román nemzeti sajátosságról: a nemtörődömségről van szó. Ahhoz képest, hogy mások miként viszonyulnak saját nemzeti örökségükhöz, úgy vélem, a románok sokkal fesztelenebbek. Ez a tény megóvja őket a nevetséges helyzetektől.” (Irina Nicolau: Miféle sajátosság, uram? Korunk 2000. 11. 83.

2. Egyed Péter: A magyar nemzet mai körvonalai. Romániai Magyar Évkönyv 2000. Temesvár – Kolozsvár, 2000. 33–44.

3. Bárdi Nándor: Régió. 2001. 4.

4. „Romániában elég sokan összekeverik a nemzetállamot az etnikai állammal vagy etnarchiával, ami pontosan az ellenkezője a nemzetállamnak. Minden erdélyi ismerősömmel bajban vagyok emiatt, hiszen ők Ceau^oescura és Iliescura gondolnak, amikor azt a szót hallják, hogy nemzetállam. [...] Románia sosem volt nemzetállam. Nemzetállamnak olyan államot neveznek, amely a republikánus politikai közösséget, tehát az összes államok politikai közösségét integrálni tudja. Nem volt még olyan román politika, amely egyáltalán törekedett volna erre. A nemzetállam a nem konföderatív, területi államot jelenti, amelyben a politikai nemzet, jelesül minden állampolgár demokratikus közössége uralkodik.” „Megoldás igazából”. Lk. K.t. 2000. 2. 82.

5. Főleg a következő kötetekben szereplő tanulmányokról van szó: Claude Karnoouh: Români. Tipologie ^oi mentalită^obi. Humanitas. Buc., 1994, valamint Du^omanii no^otri cei iubı^obi. Polirom. Ia^oi, 1997. Ezeknek hosszabb kritikai ismertetést szenteltem. Lásd: Egyed Péter: Egy francia professzor felfedezi Romániát. Kortárs 2000 5. 64–71.

6. Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Válogatott tanulmányok. Magvető Könyvkiadó 1986. 195–196.

7. Ezen a véleményen van a már említett Claude Karnoouh is.

8. Egyed Péter: A félelem és a hazugság politikai intézménye, valamint: Milyen államformához vezet a nacionalista opció? In: Az ész hieroglifái. Kriterion–Regio, Buk., 1993. 283–320.

9. Glatz Ferenc: Scientific and Technological Revolution and the Small Nations. In: Die kleinen Nationen in Europa. Europa Institut. Bp., 1997. 11–25.

10. A kérdés terminológiai fejlődését, a német és a francia nemzetfelfogások 19. század végi fatális evolúcióját és egymásnak feszülését (melynek mintája és példája Ernest Renan és D. F. Strauss levélváltása, vitája) ugyanazon unicitási princípium mentén mutatja be példás tanulmányában Ádám Péter: Mi a nemzet? Magyar Tudomány, 1996. 6. 692–702.

11. Adam Michnik Egy fogalom határai című tanulmányában így fogalmazott: „Véleményünk szerint a nemzeti emlékezet visszaszerzése, a kulturális identitás védelme, a független államiság iránti törekvés nem nacionalizmus. A nacionalizmus nem valamely országnak a jogaiért vívott harcával egyenlő, hanem azzal, hogy valaki másnak a nemzeti és emberi méltósághoz való jogát vitatjuk. A nacionalizmusnak csakis egy olyan világképben van értelme, amelyben a nemzetek állatok módjára vívják harcukat a fennmaradásért.” Világosság 1992. 5. 329. Ugyanott Isaiah Berlin a nacionalizmus két fogalmáról így vélekedett: „Leírtam valahol, hogy a sebzett Volksgeist olyan, mint egy lefelé hajlított ág, amely nagy erővel csapódik fel, ha elengedik. A nacionalizmus – legalábbis nyugaton – az ilyen feszítettség okozta sebek miatt keletkezik. Ami Kelet-Európát és az egykori szovjet birodalmat illeti, azok napjainkban mintha egyetlen, óriási, tátongó seb volnának. Az elnyomás, a megalázottság éveire valószínű, hogy heves ellenreakciók – a nemzeti büszkeség viharos kitörései, a felszabadult nemzetek és vezetőik gyakorta agresszív öngazolási törekvései következnek.” Uo. 345. Ma már úgy láthatjuk, hogy ez inkább egy olyan

prediszpozíció volt, amelyet a politikai osztály vagy manipulált, vagy beleolvadt. E kérdés átfogó, ideológiakritikus tárgyalását lásd: Balázs Sándor: Multikulturalizmus és egyetem. Erdélyi Múzeum. LX kötet, 1–2. Füzet. 1998. 7–8, valamint Salat Levente: Szempontok a multikulturalizmus fogalmának romániai értelmezéséhez. Magyar Kisebbség. Új sorozat, VI évf. 2000. 1 (19). szám 226–252.

13. Lord Acion: Nacionalizmus. In: Az angolszász liberalizmus klasszikusai I. Atlantisz. Bp., 1991. 150.

14. Ernest Gellner: Nacionalizmus és politika Kelet-Európában. Világosság. 1992. 5. 336.

15. Például nemzeti klasszika (irodalomban, művészetben), valamint történelem nem, vallásos kultúra és talkshow igen.

16. Ezzel kapcsolatosan dolgozott ki egy többletényező rendszer – igen használható – Rogers Brubaker. Fejtegetései két alapvető tanulsággal járnak: 1) milyen elképesztő nagyságrendű feszültséget jelentenek a kisebbségek az államközi viszonyokban; 2) ehhez mérten milyen nagyságrendű szándék kell a kérdés nyugvópontra hozásához. Enélkül ugyanis az érintett államok külpolitikai erőfeszítései improduktívek, kapcsolatrendszerük folyamatosan erodálódik – és végeredményben a kisebbségi kérdés explozív nyílt kérdés marad. Vö. Rogers Brubaker: National Minorities, Nationalizing States, and External National Homelands in the New Europe. In: Brubaker: Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe. Cambridge University Press, 1996.

17. A határ azonban mind strukturálisan, mind funkcionálisan igen bonyolult realitás – elválaszt, összeköt, szűr, szervez –, és ezek az aspektusok ismét csak átértékelődnek az eurorégiók politikájának függvényében (a perifériák megszüntetése). A kérdéskör összefoglalását lásd: Rechnitzer János: Határrégiók és nemzetstratégia. Pro Minoritate 2000. Tavasz. 26–50.

18. Monumentális monográfiájában – A népi demokráciák története – Fejtő Ferenc mesterien elemzi, hogy a nacionalista kártya megjátszásával Gheorghe Gheorghiu-Dej hogyan ejtette csapdába a Kádár-féle magyar politikai vezetést, a romániai magyar kisebbség értelmiségi elitjét, majd a román értelmiséget. Mindennek azonban, mint a kommunista programokban rendre feltűnő nemzeti-nemzetiségi programoknak, semmi köze nincs a nemzeti kérdés valóságához, mely valóság elismerésétől a kommunisták mindig is irtóztak mert ez a valóság igazán plurális, szemben az Eszme monolitizmusával. Amikor aztán mégis szembesülniük kellett vele, csak azt az eszközt voltak képesek használni, amely – Lev Szosztov szerint a bolsevizmus tiszta lényegéeként – az erőszak. Kiadás: Magvető, Magyar Füzetek. Bp. – Párizs, 1991. 118–119.

19. Miklósi Zoltán: A rendszerváltás kulcsfogalmai. Világosság. 2000. 6–7. 48.

20. A liberálisok sem kerülhetik meg a magyar kérdést – hangsúlyozza igen meglepő módon Kis János. A nemzetállami szemléletet mindenképpen meg kell haladni, mivelhogy a fundamentális elv szerint: „A nemzeti érdek ma már nem esik egybe a nemzetállami keretek fenntartásának érdekével”. (Nem tudom, a szerző számot vetett-e mondatának erősen kétértelműsíthető jellegével!) Az okkifejtés a következő: „Amíg a nemzetállami kereteket adottnak tekintjük, a Magyarország határai körül élő magyarokról kétféleképpen gondolkodhatunk. Az egyik lehetőség az, hogy a határokat megváltoztathatatlanak ismerjük el, s akkor tudomásul kell

vennünk, hogy a magyar kisebbségeket csak nyelvi és kulturális szálak – közjogi kapcsolatok nem – fűzhetik a magyar állampolgárokhoz.” 2001 tavaszán azonban úgy tűnik, hogy a kiváló liberális gondolkodó kevesebbet mer vagy akar elgondolni, mint amennyit a konszenzuális magyar politika meg akar vagy tud tenni. „A másik lehetőség az, hogy ebbe a következménybe nem vagyunk hajlandók beletörődni, és megkérdőjelezzük a kialakult határokat. Az utóbbi ábrándkergetés és katasztrófa politika volna. Az előbbit nagyon nehéz elfogadni. A megoldás? Van rá esély, hogy újabb néhány évtizeden belül Magyarország és szomszédai ugyanazoknak az állam fölötti integrációknak a tagjaivá válnak. Ha a dolgok ebbe az irányba haladnak, akkor fontolóra lehet venni azt is, hogy a magyar állam különleges közjogi viszonyt létesítsen a kisebbségi helyzetű magyarokkal.” De az is lehet, hogy ezt a közjogi viszonyt létesíteni lehet anélkül is, hogy Románia akár a NATO-nak, akár az EU-nak teljes jogú tagja lenne. Sőt akkor, amikor a korábbi ígéretetek is elhalványultak, és a románok továbbra is csak vízummal utazhatnak a Schengen-övezet országaiba. A kérdésben a döntés két tényezőtől függ: 1) Románia immár megkerülhetetlen stratégiai állásfoglalása Moldovával kapcsolatban – a jelen pillanatban a kettős állampolgárság intézményesítése merül fel; 2) a belső politikai konszenzus, amit alighanem a státustörvényt véleményező román parlamenti szakbizottság fog kifejezni.

Más gondolati utat választott Molnár Gusztáv, szerinte az erdélyi régióknak – más geopolitikai adottságai révén – sajátos szerepet kell játszania a román államban, mint ahogy az „ún. konzociációs” modell alapján az egész román politikai társadalomnak újra kell szerződnie. Elképzeléseit immár nemcsak tanulmányok sorával, hanem a Provincia c. lappal is képviseli.

21. Tamás Gáspár Miklós: A nemzet: filozófiai utópia. In: Törzsi fogalmak. I. Atlantisz, 1999. 347–375.

22. Larry Wolf: Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment. Stanford, CA: Stanford University Press, 1994. 73.

23. Radnóti Sándor: A legitimáció keletkezése. In: Bibó Emlékkönyv. I. Századvég Kiadó – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Budapest, Bern, 1991. 377.

Megjegyzés az 5. és 7. számú jegyzethez. Igen megfontolandó Schöpflin György álláspontja modernitás és etnikai elv összefüggésében. Szerinte a modernitás – valóban létező – kommunista elve redukcionista szovjet orosz elv volt, amely egy igen homályosan felfogott etnikai identitást az osztályidentitással helyettesített. (Jelezzük, hogy ebben például a nagy világvallások modelljéhez áll közel.) Másfelől hangsúlyozza, hogy Kelet-Európában a posztkommunista periódusban: „A civil társadalom és az állam gyengesége következtében az identitást az etnicitásra kell építeni, bár nem szilárd alapja sem a modernitásnak, sem a szabadságnak”. „A Nyugat megpróbálta az etnicitást marginalizálni, és megpróbálta rákényszeríteni a térségre azt, amit a hatalomgyakorlás etnicitásmentes szemléletének gondolt. Ez a lényege annak az üzenetnek, amit a Nyugat a posztkommunista világnak küldött. Érvélem szerint az üzenet egyszerre volt hibás és tárgyaltalan.” Schöpflin György: Közép-Európa: felemás modernitás? Provincia. II évfolyam, 4. szám. 2001. április. 11. Ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy Kelet-Közép-Európa politikai elitjei sem a 19., sem a 20. században nem tudták etnikumról szóló vitáikat finalizálni, etnikumfogalmaik

immanens heterogeneitását legalább elméleti szinten felszámolni, és a modernizáció elveit végképp nem tudták az etnikai elvvel összekapcsolni (a tiszta paraszti lényeg mint az etnosz hordozója és a bűnös város ellentéte végig megmaradt).